

УЧЕНИКЪТ В ГИМНАЗИАЛНИЯ ЕТАП НА ОБРАЗОВАНИЕ СПОРЕД МИХАИЛ ГЕРАСКОВ (1874–1957)

Марияна Илиева

THE STUDENT IN HIGH SCHOOL EDUCATION MIKHAIL GERASKOV (1874–1957)

Mariyana Ilieva

ABSTRACT: *Mikhail Geraskov is distinguished Bulgarian teacher from the first half of the twentieth century, who developed the scientific foundations of didactics and methodology of training. His scientific work has contributed a lot to the development of didactic problems in high school. The research paper presents his ideas for the student as a subject of learning in high stage of education. He presents his ideas about specifics of adolescence, which determines the training and its effectiveness. In the context of the set of M. Geraskov goal of high school didactics and tasks of the school considered his views on the general and specific conditions of mental activity of students in learning by age, individual characteristics, and school organization. Comparative analysis with publications on the issues set for its development of the Bulgarian pedagogic science and the actuality in the modern education system.*

Key words: history, education, student, adolescent, psychology, high school

Увод

В началото на XXI век българското училище е в търсене на концепция, отговаряща на социалните и обществените нужди. Основните проблеми, които се дискутират са свързани със съвременните методи за преподаване и начините за тяхното усъвършенстване, повишаване равнището на грамотност в подрастващите, учебното съдържание, формите на провеждане и резултатите от държавните зрелостни изпити и не на последно място взаимоотношенията учител - ученик. Качеството на образование е важна предпоставка за еволюцията на обществото. Смесът на това понятие предполага непрекъснато надграждане на знания и умения с цел максималното развитие на потенциала на всеки подрастващ и възможност за пълноценна социална реализация. Ефективността и постигането на образователните цели са обусловени от разработването на теоретични постановки, но в по-голяма степен от реализирането им в практиката, което е труден и продължителен етап. В такива моменти се налага да насочим вниманието си към историята и да почерпим идеи и примери от педагогически мислители, работили в областта на проблематиката.

Целта на настоящето историко-педагогическо изследване е да представи

схващанията на Михаил Герасков (1874 – 1957) за ученика в гимназиалния етап на образование и да се изведат идеи, релевантни на съвременните търсения. Този въпрос до момента не е бил предмет на научно изследване. Дългогодишното изследване върху дидактическите схващания на М. Герасков установи, че голяма част от идеите му са актуални. В своята научна дейност той разработва в цялостен и систематизиран вид областта на дидактиката, като формулира основните въпроси, които трябва да бъдат изследвани от нея. Един от тях е ученикът като обект на обучението (по-подробно виж: Илиева, 2011).

Съвременната научна литература, която разглежда ученика в този етап на образование в голяма степен насочва вниманието към изследвания на психологията на подрастващия, но без да се акцентира на педагогическия аспект. Това в известна степен е обусловено и от наложената концепция за училищната дидактика, без да се прави пряко разграничение между отделните етапи и степени (Радев, 2005). В педагогическото наследство на М. Герасков намираме идея относно разграничаването на дидактиката според развитието на учениците и изведените три категории – дидактика на първоначалното обучение, прогимназиална и гимназиална дидактика, като всяка една от тях има и специална задача,

обусловена от образователната цел (по-подробно виж: Илиева, 2011). Аргументът, който посочва М. Герасков е, че при формулирането на принципи науката трябва да се конкретизира според индивидуалността на децата през даден период на развитие. Важно за преходът в различните училищни степени е да се прави чрез подходящи методи. Необходимостта от подобно диференциране съдейства за качеството на образование и идеята му има своето съвременно измерение.

Днес все по-често се коментира, че всъщност основната ценност в образователната система е ученикът и всяка идея за развитие на българското училищно образование трябва да бъде осмисляна през тази ценност. Един век по-рано М. Герасков в своята научна продукция акцентира на това, а именно, че цялата училищна система трябва да е организирана съобразно „ученическата природа“ (Герасков, 1923). Дидактикът подчертава, че в самия процес на обучение за постигането на образователната цел е необходимо преди всичко отчитането на възрастовите особености и индивидуалните способности на ученика. За осъществяването и достигането на високи образователни резултати са необходими много условия, но най-важното е познаването на природата на подрастващия. Според него човешката психофизиологична природа е много сложна и опознаването ѝ е важен аспект за образованието. М. Герасков приема, че психофизиологичната основа на човек е съвкупност от психичните, анатомичните и физиологичните елементи и техните синтези. Те обхващат наследствените заложи и придобитите психични и физиологични качества и функции (Герасков, 1944, 390–398). В този смисъл той счита за важно да представи психологията на ученика, неговите възрастови особености и индивидуални способности.

Именно поради това предметът на настоящото научно изследване е ученикът в гимназиалния етап на образование, а негова основна задача е да изведе актуални идеи на М. Герасков, които да послужат за усъвършенстването на съвременната образователна теория и практика.

М. Герасков извежда целта на гимназиалната дидактика, която е да изследва психофизиологичните сили на учениците и да препоръчва най-целесъобразен учебен материал. Важно е той правилно да бъде разпределен съобразно възрастта, да отчита влиянието на

учебните предмети върху умствената умора, както и продължителността на учебното време през деня, седмицата и годината. Важна задача на гимназиалната дидактика е да посочи как се извършва и по какъв начин трябва да се извършва умствената дейност на ученика в средното училище (Герасков, 1923, с. 20).

Актуално звучи основното изискване, което той поставя - учителят трябва добре да познава общопсихологичното, индивидуално психологичното и антропологично естество на ученика. Според М. Герасков преди всичко учителят трябва да си отговори на два въпроса. Първият е какво носи в себе си ученикът, който идва от прогимназията – дете ли е още или е настъпила по-рязко изразена индивидуализация на личността, в смисъл в какъв психологичен и антропологичен тип се е оформил. Вторият въпрос е какви нови психофизиологични промени претърпява подрастващият естествено и под влиянието на училището в периода на гимназиалното образование (пак, с. 13). Въз основа на тези идеи М. Герасков формулира основните въпроси, които разработва в своите дидактически възгледи за ученика в гимназиалния етап на образование. Той се води от схващания на изследователи, работили в направлението на експерименталната психология, както и на собствени изследвания, направени от него в отделни училищни класове (по-подробно виж: Герасков, 1923).

Възрастови особености и способности на ученика

В съвременната научна литература юношеството, което съвпада в известна степен с гимназиалния етап на образование, се определя като период на същинското формиране и самоформиране на личността (Десев, 1999, с. 88). Акцентира се на връзката между физиологичните процеси в организма и половото съзряване, което се характеризира с повишена емоционална възбудимост, импулсивност и неустойчивост, действия и постъпки под непосредственото влияние на чувствата (пак там, с. 199). Посочва се осъзнаването на въздействията на факторите на средата, взаимодействието с тях и в голяма степен съзнателните усилия за лично усъвършенстване и самовъзпитание (пак там, с. 88). В литературата се представят типичните за възрастта вискателност към себе си и другите, укрепване и

развитие на волята, интензивно развитие на мисленето и по-резултатно използване на мисловните операции (Георгиев, 2005).

Аналогично на изложените характеристики в своето творчество М. Герасков последователно извежда специфичните възрастови особености на ученика в гимназиалния етап на образованието. С представянето на достигнатите резултати в областта на психологията и биологията, с което поставя акцент и на интердисциплинарните науки, той търси проявлението им в педагогически аспект. Ученият посочва, че според българската училищна организация детето от 7 до 11-годишна възраст прекарва в първоначалното училище, от 11 до 14-годишна възраст в прогимназията и след това, ако продължи своето образование, следва 5-годишно образование в средното училище, когато подрастващият е между 14 и 18-годишна възраст [1]. Гимназията [2] е периодът, който се характеризира със завършване на душевното и физическото развитие на ученика. Дидактикът определя подрастващия млад човек като „енигма за родители и учители“ (Герасков, 1923, с. 12). Това негово определение е релевантно на съвременната характеристика.

Днес в дидактика се извеждат група фактори, които се отнасят до възрастовите и индивидуалните особености на учениците. Те са от физиологическо, психофизиологическо и личностно-интелектуално естество. В сравнително еднаква степен те имат пряко отношение към качеството и ефективността на учебно-възпитателната дейност на обучаващия се в процеса на обучение. В контекста на това се подчертава значението на физиологическите особености, които в голяма степен са генетично обусловени. Вниманието се насочва към личностно-интелектуалните особености, възрастово и индивидуално детерминирани, които в комплекс с физиологическите влияят върху обучението и допринасят за неговото повишаване или понижаване на качеството на образование (Господинов, 1998, 17-18).

В този смисъл представените идеи на М. Герасков кореспондират със съвременната дидактика. Подобно на нея, той също акцентира на психофизиологични промени в подрастващия през този период. Представянето на спецификата според него е от съществено значение за организацията, реализирането и отделните компоненти на обучението. Той посочва, че през периода на юношеството се появяват нови психични и физически сили,

различни от тези в детството, които му придават особен характер. Ученият подчертава различията в природата на учениците от отделните училищни степени съобразно възрастовите им особености. Аргументира значението на познаването на ученика в гимназиалния етап на образование (Герасков, 1923, с. 12).

Днес все повече се подчертава, че целта на качествено образование е ефективното учене, което предполага оптимално изразходване на психофизиологичните ресурси на учениците (Господинов, 1998, с. 20). В този смисъл можем да определим като ценни идеите, които М. Герасков посочва с оглед на спецификата на възрастта. Той пише, че с настъпването на пубертета умствените сили нарастват интензивно, въображението придобива по-голяма сила и съдържание. Премахва се от нагледното към абстрактното мислене, като по-ясно се оформя критичното мислене. Освен това настъпват промени в емоционалния и волевия живот на подрастващия. С нарастването на душевните сили се появява самонението и презрението към авторитетите, особено към учителския. М. Герасков определя за вярна мисълта на немския психолог Карл Грос (1861–1946), че през този период постоянен елемент в емоционалния живот на подрастващия са инстинктите, чувствата и сексуалния нагон. Проявяват се по-силно мечтателността, буйната пъргавост и разсеяността. Фантазията придобива голям импулс. В резултат на засилената умствена активност ученикът от средното училище започва да се отнася по-разумно не само към събитията, които преживява в момента, но и към потребностите на живота в по-широк план. Подрастващият започва да се отнася съзнателно и критично към собственото си възпитание и дори в много случаи да действа сам за своето развитие и душевно оформяне. Според М. Герасков това се вижда най-добре от нарастващия му интерес към художествената и научната литература, към проявите на обществения живот, стремеж към участие в организации за самообразование, музика, спорт, театрални трупи и др. (Герасков, 1923, 12–18).

В научната литература, посветена на индивидуалните особености и способности на подрастващия, всеки възрастов период се разглежда обособено и това съдейства за ефективността на обучението. Тази проблематика е предмет на педагогическата психо-

логия, която започва да се оформя през първата половина на XX в. Сходно с посоченото, е диференцирането, което прави М. Герасков с цел по-доброто опознаване на ученика и постигане на образователните цели. В своето творчество, посветено на ученика в гимназиалния етап на образование той отделя внимание на спецификата и посочва, че към 17-годишна възраст в умствения интерес на ученика настъпва промяна. Интересът на подрастващия се насочва към научни, философски, социални, политически и икономически въпроси. Въпреки че все още не е достигнал своята душевна и физическа зрялост, подрастващият има енергия за умствена дейност не само в училищната организация. Неравномерното изпълнение и колебливите резултати може да са симптом, че умът работи в по-широка област. В този период може да настъпи промяна в умствените интереси. В резултат на нараснало самосъзнание и чувство на сила диспутите често намират място в ученическите диалози и се отнасят за сериозни въпроси. Критическите им преценка е не само върху познанията на учителя, но и върху използваната методика и такт, както и върху неговия характер (пак там, с. 29).

В контекста на представяне на основните въпроси от проблематиката М. Герасков насочва вниманието към учебното съдържание и оценяването на знанията и уменията на учениците, по-конкретно на матурата. Днес във всяка календарна година при стартиране на кампанията за организирането и провеждането на държавните зрелостни изпити се повдигат въпроси от различни аспекти, единия от които е свързан с подготовката на ученика за тях. В този смисъл идеите, които М. Герасков представя звучат актуално защото насочва вниманието не само към подготовката на учениците относно учебното съдържание, но и към психологическия момент. Той пише, че в последния гимназиален клас учениците са достигнали прага на пълнолетието и пределната възраст на общото образование. Дидактикът посочва, че в този период се пораждат две противоречиви влияния върху умствените интереси и работоспособността на ученика, който се намира „в навечерието на прехода от гимназията в живота“ (пак там, с. 34). Неговият интерес е насочен преди всичко към бъдещето и професионалната му реализация. Според М. Герасков тази оформяща се жизнена цел стеснява ученическия интерес. От друга страна, на всеки ученик от класа пред-

тои справянето с голямо и последно препятствие, каквото е зрелостният изпит. Той определя матурата като „висока стена“, без прескачането на която пропадат всички планове за бъдещето. Това подтиква волята на ученика към усилия за нейното преодоляване и интересът изцяло е насочен към тази цел. Според М. Герасков това е причината учениците в последните класове на гимназията да не са активни в училищния живот, а да проявяват повече индивидуализъм (пак там, 30–35). Паралелно с извеждането на основните характеристики на юношеството ученият очертава един проблем, който и днес е актуален. Това е въпросът за полагането на държавния зрелостен изпит, подготовката, за който в известна степен влияе върху целия процес на обучение. За ефективността на образованието това е от значение и той трябва да се отчита от учителите.

За качеството на образование съвременната дидактика формулира основни принципи, които в известна степен са аналогични на изведените от М. Герасков дидактически правила, необходими за постигането крайната образователна цел в гимназиалния етап на образованието. Те са:

- качеството и количеството на работа трябва да се определят от променящите се душевни потребности и интереси на ученика;
- с употребата на подходящи методи и подходящ такт да се реализира по-естествен и по-поносим преход между прогимназиалното и гимназиалното училище;
- отношението на учителя към ученическите прояви от различните възрасти да не е съобразно един субективен критерий, а да се видоизменя спрямо развитието на зрелостта;
- в последните класове на гимназията, доколкото е възможно, да се отчете жизнената цел на юношата и да се съдейства в това направление при умствената му дейност (пак там, с. 35).

Психология на ученика

В съвременното общество е широко разпространено определянето на юношеството като „трудната възраст“. Това в известна степен улеснява възможността за игнориране на младежките потребности, ако те са в разрез с конкретни норми и взаимоотношения. В педагогически аспект този възрастов период е много важен момент от развитието на личността на подрастващия и оформянето на

неговата идентичност. Отчитането на възрастовите и индивидуалните особености, които се проявяват в този етап е от значение не само за взаимоотношенията учител – ученик, но и за реализирането на оптимални резултати в обучението. Възгледите на М. Герасков относно психологията на ученика имат своето актуално звучене и могат да се използват за идеи в търсенията за ефективното постигане на заложените образователни цели.

Според него през юношеската възраст, предимно през периода на средното образование, най-силно се развива и обособява младежката индивидуалност и природната заложба. Ученият посочва, че от специфичната заложба на ученика зависи степента на интереса, с който той ще работи по определен учебен предмет или група предмети, както и лекотата и количеството изразходвана умствена енергия, с които ще извършва конкретна дейност, и нейният резултат (Герасков, 1923, 30-35).

В съвременната наука се акцентира на психологията на подрастващия през отделните възрастови периоди. Подобно на това, като част от своята дидактика, М. Герасков счита за необходимо извеждането на психологическите типове. Насочва вниманието към онези от тях, които по-ясно се проявяват в умствената активност – психологически разновидности или характерни особености, които се отразяват върху избора на доброволната, а също така върху количеството и качеството на принудителната ученическа дейност (пак там, 35-38).

В началото на ХХІ в. в дискусиите за качеството на образование и учебното съдържание се извежда въпроса за обучение ориентирано или центрирано върху личността на ученика в аспекта на психологическите специфики (Делибалтова, 2005). В контекста на това може да се отнесе и идеята на М. Герасков относно класифицирането на учебните дисциплини според вида на сетивните раздражения. Той пише, че учебните предмети могат да се класифицират в четири групи. Те са: учебни предмети, при които преобладава слухът; други, при които зрението и слухът участват почти еднакво; учебни предмети, при които преобладава зрението; дисциплини, при които преимущество имат зрително-двигателните раздражения (по-подробно виж: Герасков, 1923, 35–38). В заключение посочва, че те не съответстват на всички психологически типове. Но пише, че в човешката

психология паралелно с първостепенната склонност има една или повече второстепенни склонности, които дават по-голяма широта и пълнота на дейността на ученика. Тази идея има своята релевантност към съвременното образование по отношение на необходимостта учителя да познава индивидуалността на своя ученик защото това има пряко значение за резултатите на образованието.

Съвременната дидактика приема, че едно от основните условия за постигане на ефективност на обучението е достигането на оптималното равнище на работоспособността на обучаващите се в обучението (Господинов, 1998, с. 22). Актуално звучи идеята на М. Герасков, че независимо от появата на външни препятствия ученикът извършва успешно определена дейност, когато цялата му психофизиологична организация съответства на определена умствена активност. Те насочват и подчертават значението на психофизиологическата същност на подрастващия в педагогически аспект, което е релевантно на съвременните търсения за повишаване на качеството на образование в училищната организация. Дидактикът посочва, че тези условия са в зависимост не само от психологическия тип, а и от методиката на учителя. Но преди всичко количеството и качеството на умствената дейност на ученика значително зависи от психологическия тип. Различието в дейността е обусловено от това дали определен ученик е сангвиничен или флегматичен, холеричен или меланхоличен, дали е със силна воля и интелектуален тип или е повече емоционален тип. Според М. Герасков в горните класове на средното училище често се срещат меланхолици. Причината за това е, че през този период емоционалният живот придобива подълбока същност. Освен това в тази възраст многократно се проявяват по-силно някои наследствени предразположения и заболявания, които водят към ранна меланхолия. Развитото сексуално чувство може да провокира буен емоционален живот, което също е предпоставка за меланхолия. Интелектуалноволевият тип работи чрез съзнателно напрежение и почти равномерно. Други ученици работят неравномерно, което е обусловено от различни фактори или липса на естествен импулс за работа. Те спадат към емоционалноволевия тип, като във волята им превес има емоционалният елемент. Според М. Герасков чувствата оказват съществено влияние върху умствените и волевите процеси. В известна степен

училищната обстановка, педагогическата подготовка и тактът на учителя, както и видът на учебния материал имат роля в създаването на благоприятна или неблагоприятно настроение към работа (Герасков, 1923, 38–48).

В последните години, когато се дискутира качеството на образование все по-често вниманието се насочва към емоционалното състояние на подрастващия, към формирането на позитивни чувства, което може да се приеме и като превенция на агресивното поведение на учениците. В този смисъл идеята на М. Герасков, който поставя във взаимозависимост училищната организация и нейното пряко влияние върху чувствата на младежите е актуална. В учебния процес учителят трябва да се съобрази с презумпцията, че сангвиничните и физически здрави подрастващи полесно могат да се приведат в едно оптимистично настроение и съответно по-леко да се увлекат в умствена или физическа дейност. По-трудно се осъществява това при холеричните подрастващи, които са по-склонни да проявяват своенравност. Също така трудно се влияе върху настроението и активността на меланхолиците и флегматичите (пак там, 50–51). Това налага извода, че в обучението учителят трябва да отчита колебливата емоционалност на подрастващите, за да може да създаде благоприятна учебна среда.

Обучението

Основен въпрос в търсенето за повишаване и достигане на оптимално качеството на образование е корелацията в процеса на обучение учител – ученик. Той е пряко обвързан не само с получаването на знания и умения, но и с формирането на личността на подрастващия, което кореспондира с по-горе представената идея за обновяването на училищната организация съобразно потребностите на формиращата се личност. В този аспект, в началото на миналия век М. Герасков очертава няколко основни момента, които явно днес търсят своето действително практическо проявление. Изведените от него идеи трябва да провокират от една страна всеки учител да се замисли за функциите си и доколко успешно ги реализира в обучението, а от друга страна засягането на въпрос, който днес отсъства от дискусиата за подобряване на качеството на образование, а напротив той е от изключително значение не само за формирането на знания и умения в учениците, но и за тяхната

социалната реализация. В този смисъл е именно определението му, че учителската дейност е средство, чрез което се провокира най-продуктивната душевна работа в учениците, кореспондира с по-горе посочените заложи цели относно същността на училищната система, която трябва да бъде подчинена на ученика.

Една от най-важните задачи за учителя е формирането в учениците на положителна мотивация за учене в обучението. Наличието на определени условия и предпоставки съдействат за нейното повишаване. Те са наличие на благоприятна атмосфера в клас; включването на учениците в дейности чрез приближаване на учебното съдържание до личния им интерес; осигуряване на възможности за постигане на успех от всички подрастващи в обучението (Господинов, 1998, 54–56). Днес практическото осигуряване на тези условия и предпоставки заемат централно място в дискусиите за повишаване качеството на образование. В този смисъл в идеите на М. Герасков определено могат да се намерят отговори на конкретни търсения.

В началото на XX в. М. Герасков очертава проблем, който дори до момента не е решен, а именно, че учителят в средното училище трябва добре да познава своя ученик в общопсихологично, индивидуално психологично и антропологично естество, но реално това трудно се осъществява. Основната причина е в условията на училищната организация. Той дори твърди, че в действителност в средното училище учителят и ученикът „всъщност изпадат в явен антагонизъм“ (Герасков, 1923, с. 18). Ученият формулира основния проблем в обучението в средното училище, а именно, че учителят и ученикът взаимно не се познават. Тук българският педагог поставя важен дидактически въпрос, който е актуален за съвременната наука. Според него основните причини са, че в средното училище учителите са специалисти и всеки от тях преподава по една или две учебни дисциплини в 6–10 различни паралелки. Той се среща с учениците между 1 и 3 часа седмично, като взаимодействието е преди всичко компактно – с целия клас. Всичко това затруднява изучаването на индивидуалността на отделния ученик. Тези условия предоставят по-мързеливите, непостоянните в работата си и с други недостатъци ученици да се представят пред учителите си с различни хитрости. М. Герасков отправя категорична критика към училищната органи-

зация, в която отделният ученик в средното училище е изложен на „малооценително, на погрешно оценително или на пренебрежително, понеже неговите психофизични особености, склонности и интерес са един „хикс“ пред очите на неговите учители“ (пак там, с. 18). По този начин отделният ученик получава недостатъчни, а понякога и неправилни импулси в работата си от страна на учителя, в отделни случаи дори несъзнателно е спъван и обезсърчаван.

Още през Античността Квинтилиан разглежда въпроса за предимствата и недостатъците на училищната организация. Този проблем, пряко свързан с класно-урочната система, може да се определи като „крайгълен камък“ в дидактиката. Дискусията пряко кореспондира с качеството на образование. Много точно М. Герасков също очертава въпросите в тази проблематика, които имат своето съвременно измерение. Той посочва, че в училищната организация в съзнанието на учителя изпъква колективната работа на класа. Отделният ученик е просто член на класа. Всеки клас има своя групов индивидуалност, свой среден умствен капацитет, своя воля и емоционалност. Качеството на класа е от значение за работата на отделния ученик. Колективната проява на класа може да има положително или негативно влияние върху умствената дейност на всеки отделен ученик.

Според М. Герасков отношението между количеството на учениците в един клас и интензивността на умствената им работа е често пъти обратно пропорционално.

Многочисленият клас предоставя по-голяма възможност на учениците за непостоянна учебна дейност. Според Герасков такъв вид клас неволно провокира ученика да е пасивен в обучението и по-често неподготвен за изпитване. Благоприятно условие е, че дава възможност за съревнование между отделните ученици (пак там, 18–19). Малочислените класове също имат своите недостатъци, защото ученикът се намира под високо напрежение. По-често има възможност да бъде изпитван. Той посочва, че училищната организация е несъвършена, защото претрупаността на учебния материал изисква постоянна подготвеност от страна на ученика, което може да доведе до силна умствена преумора.

Дидактическото правило формулирано от М. Герасков е актуално днес и може да се определи като значимо. То е, че за умствената дейност и активност на отделния ученик най-

благоприятната численост на класа е 25–30 човека. В такъв клас учителят не вижда само тълпа пред себе си. Предоставя се възможност на отделния ученик да работи спокойно, по-често да проявява своите знания и умения. По-често вниманието на учителя да бъде насочено към неговата дейност, съответно да получава корекции и упътвания (пак там, 18–21).

В контекста на обучението и училищната организация все по-често се обсъжда и в известна степен подчертава индивидуализацията в образованието. Днес се набляга на алтернативните форми на обучение. Извеждат се предимствата дори на домашното обучение. В своята гимназиална дидактика М. Герасков също разглежда идеята за индивидуализацията на обучението. Определя за важно, особено в последните класове на средното училище, да се дава по-голяма възможност за индивидуализация на работата. Но подчертава и значението на колективната дейност, чрез която да се формират социални качества и чувство за принадлежност към общността (пак там, 69–72).

За работата и успеха в класа от значение е неговото емоционално, морално и волево състояние. Идеите на М. Герасков по този проблем показват, че както в основното, така и в средното училище трябва да се обръща подчертано внимание на психологичната страна на обучението. В контекста на работата на класа той формулира проблема за адаптацията на отделния ученик в прехода от прогимназиалните класове към реалното училище и след това към гимназиалните класове. В съвременното образование се акцентира на психологическата адаптация на ученика в началното училище, но в трудовете на М. Герасков намираме идея, която може да се определи не само като актуална, но и ценна за резултатното постигане на образователните цели. Много точно ученият извежда основните проблеми по отношение на промяната на обстановката, откъсването от приятелски връзки в основното училище, които при постъпването в ново училище се разпадат, трудностите при създаването на нови контакти и др. Промяната е и по отношение на учителите, учебната система и методите. Той определя отношенията между учителя и ученика като доста официални и студени. Посочва, че преминаването в средното училище е голям скок – ученикът почти се загубва в очите на мнозина преподаватели, важен става само

учебният материал (пак там, 23–35). В съвременната наука този въпрос почти не се засяга като проблем и област за разработване, а той е важен защото не само влияе върху работоспособността на ученика в обучението, но и на неговото емоционално състояние, което както самият М. Герасков посочва също има своето значение не само за реализирането на образователните цели, но и за социализацията на подрастващия.

М. Герасков приема за вярна идеята на А. П. Нечаев (1870–1948), че всеки ученик трябва да може да проявява своята индивидуалност, и отправя критика, към българското училище, че не се обръща много внимание на особеностите на отделния ученик, а всички занятия се подвеждат „под едно мерило, задължително за всички ученици (пак там, с. 52). В обучението учителят трябва да провокира ученика към активност и самостоятелност, да го насърчава и да му дава възможност за изява. Но е важно и отчитането на факта, че голяма част от учениците все още нямат определена бъдеща цел, която да подбужда волята им в образованието. Всичко това се отнася и за днешното българско училище. В този смисъл М. Герасков отдава значение на методиката и педагогическия такт от страна на учителя в обучението, които са важни за преодоляването на трудностите по отделните учебни предмети, както и за създаването на интерес, който да насочва вниманието и да провокира активността на подрастващия (пак там, 63–69).

Заклучение

Съществува една безспорна и непреходна идея в областта на педагогиката, че основна цел на училището е формирането на отделната човешка личност и образованието трябва да е съобразно нейната природа. М. Герасков изразява тази максима така: „Обучението и цялата училищна организация трябва да се приспособяват към човешката природа, а не обратното“ (Герасков, 1923, с. 52).

В контекста на разработените въпроси той формулира и такива, които по-късно са предпоставка за развитието на педагогическата психология, експерименталната педагогика и педагогическата социология.

Представянето и познаването на спецификата на ученикът в гимназиалния етап на образование е изключително важна за изграждането на взаимоотношенията в училищната

среда. В този смисъл анализът на идеите на М. Герасков показва тяхната актуалност, особено по отношение на психологическата страна на обучението. Въпросите, свързани с опознаването на ученика от учителя, въздействията и взаимодействията в процеса на обучение са ценни за съвременната образователна система. Особено актуални са идеите му относно отношението към ученика, необходимото внимание към адаптацията, неговото израстване и преживяванията му, които са пряко свързани с училищния живот. В съдържателен аспект това обуславя качеството на образование и постигането на заложените обществени и личностни цели.

Концепцията на М. Герасков за юношеството и взаимовръзката му с училищното образование е сходна със съвременната наука, която определя този възрастов период като най-сложния етап от биологичното, психологичното и социалното развитие на индивида (Господинов, 2011, с. 27). Сходно със съвременните публикации, посветени на юношеството той описва спецификата на пубертетната възраст и посочва факторите, които влияят върху умствената дейност и активност на подрастващия в обучението. Той търси и вярно намира тяхното педагогическо проявление. Приносът му в тази насока се доказва от тяхната релевантност.

В своите дидактически схващания М. Герасков осъществява своята цел – в педагогически аспект цялостно да представи средношколския ученик. В контекста на психологичната и биологичната промяна на подрастващия той търси и успешно представя корелацията между развитието на личността и спецификата на образованието за постигането на оптимални резултати.

Представените схващания на бележития български педагог от първата половина на XX в. имат своето съвременно измерение. Качеството на образование се постига когато се отчитат външните и вътрешните условия и фактори, намалява се влиянието на негативните аспекти и се търси осъществяването на синтеза между индивидуалните и социалните потребности.

Бележки

(1) По времето, в което М. Герасков пише основния си труд, посветен на тази тема, е в сила Законът за народната просвета от 1921 г., който постановява, че основното

образование е задължително и включва първоначалното училище и прогимназията, а гимназиалното образование е структурирано от долен – тригодишен курс на обучение, т.нар. реалка, и горен – двугодишен курс, които се осъществява в гимназия и средни професионални училища

(2) В съдържанието на това понятие М. Герасков поставя и обучението в реалното училище.

Литература

1. Георгиев, Л. 2005. *Психология на развитието и възрастова психология*. София.
2. Герасков, М. 1921. *Дидактика или Теория на обучението: Ръководство за учащите се във висшите педагогически курсове за студенти и учители*. Враца. Печ. Ст. Цеков.
3. Герасков, М. 1923. *Умствената работа на учениците в средните училища от дидактично гледище*. Враца. Печ. Ст. Цеков.
4. Герасков, М. 1944. *Основи на дидактиката*. Пловдив. Хр. Г. Данов.
5. Господинов, Б. 1998. *Ефективност на обучението. Същност и отделни аспекти на осъществяването*. Пловдив. Сема 2001.
6. Господинов, Вл. 2011. *(Н)етикет и възпитание с фокус към юношите*. София. Хеликон.
7. Делибалтова, В. 2005. „Личностният подход” – интерпретации в дидактически контекст. *Годишник на Софийски университет „Св. Климент Охридски”*. Т. 97, кн. Педагогика. София. Университетско издателство „Св. Климент Охридски”.
8. Десев, Л. 1999. *Педагогическа психология*. София. Аскони – Издат.
9. Илиева, М. 2011. *Дидактическите възгледи на Михаил Герасков (1874–1957)*. Дисертационен труд. София.
10. Радев, Пламен. 2005. *Обща училищна дидактика или събития, ситуации, обекти, субекти, конструкти и референти в училищното обучение и образование*. Пловдив

д-р Марияна Илиева
СУ „Св. Климент Охридски“
Факултет по педагогика
гр. София

e-mail: m_i.ilieva@abv.bg

Тази публикация е изготвена с финансовата помощ на Европейския социален фонд по проект № BG051PO001-3.3.06/0026. Марияна Иванова Илиева носи цялата отговорност за съдържанието на настоящия документ, и при никакви обстоятелства не може да се приеме като официална позиция на Европейския съюз или на Софийски университет "Св. Климент Охридски", Факултет по педагогика.